

Arvydas VIDŽIŪNAS

P. SKARDŽIAUS KIRČIAVIMO VARIANTAI

Apie P. Skardžių, kirčiavimo normintoją, įprasta spręsti ir apie jo nuopelnus kalbėti atsivertus turbūt svarbiausią šios srities darbą, aiškiausią ir sistemiškiausią prieškarinio bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo normų aprašą – „Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo“ vadovėlį (Skardžius 1936). Šiame vadovėlyje teikiamos normos buvo be jokių svyravimų. Autoriaus tikslas buvo parodyti plačiajai visuomenei, kaip tam tikros formos, atskiri žodžiai ir jų grupės kirčiuotini siekiamojame bendrinėje kalboje, nesimta probleminių aiškinimų, todėl ir bendrinės kalbos kirčiavimo sistema čia pateikta idealiuoju jos pavidalu, be išimčių ir variantų. Ne visi kalbininkai pritarė tokiai griežtai nuostatai. P. Joniko nuomone, kirčiavimo nelygumus reikią šalinti naujadarus derinant prie gausesnės grupės žodžių kirčiavimo. „Arba tokiais ir panašiais svyravimo atsitikimais reiktų duoti teikiamąją ir leidžiamąją (toleruotinę) lytį. Vartoseną paskui galėtų pasirinkti, nes tokiu būdu, iš vienos pusės, arčiau būtume siekiamosios normos, iš antros, griežtas kalbos faktų grupavimas vėl nėra įmanomas“ (Jonikas 1936: 440). Panašios nuomonės apie kirčiavimo kodifikaciją galėjo būti ir pats Skardžius. Visa plati jo šios srities veikla rodo, kad apskritai jis nebuvo didelis griežtų, nevariantiškų kirčiavimo normų šalininkas, be to, jo teiktos normos yra gerokai kitusios. Minimojo kirčiavimo vadovėlio rekomendacijos atspindi tik to laiko – ketvirtojo dešimtmečio vidurio – Skardžiaus, o veikiausia ne tiek jo paties, kiek kolektyvinę kirčiavimo normintojų poziciją. Kad kolektyviniai susitarimai tikrai yra lėmę Skardžiaus teikiamų normų pobūdį ir jų pasikeitimus, aiškiai matyti iš kalbininko darbuose randamų kirčiavimo variantų. Vieno Skardžiaus nustatytos ar palaikytos kirčiavimo normos niekada nebuvo labai griežtos, pasižymėjo tam tikru liberalumu. Tai sprendžiamame iš palyginti gausių jo kirčiavimo variantų, ypač trečiojo dešimtmečio pabaigos – pirmųjų jo kirčiavimo norminimo metų – ir po karo užsienyje išleistuose darbuose. Net ir tada, kai pateikti dvejopą kirčiavimą buvę sunku (pvz., kirčiuojant mokyklinės chrestomatijas), Skardžius stengėsis tai kaip nors daryti.

Pirmuosiuose savo kirčiavimo norminamuosiuose darbuose Skardžius kirčiavimo variantų leidžia gana daug. Ypač įdomūs pirmosios jo kirčiuotos chrestomatijos (Kamantauskas, Skardžius 1929) duomenys, rodantys, kaip Skardžius suvokė kirčiavimo normas pirmaisiais savo veiklos metais. Jie yra tolesnio kirčiavimo norminimo atskaitos taškas, todėl toliau bus pateikti visi toje chrestomatijoje variantiškai kirčiuojami žodžiai ar jų formos. „Kai kuriuos žodžius,

kitaip kirčiuojamus, bet taip pat vartotinus“, Skardžius pažymi išnašose¹, taigi aiškiai atriboja pagrindinius ir šalutinius kirčiavimo variantus. Paprastai tose išnašose pateikiamas vienas šalutinis variantas, bet pasitaiko ir po du: *papártis* // *papařtis*, *-ćio*, *papartýs*, *pāparćio* (p. 8); *ćionai* // *ćionai*, *ćionai* (p. 187). Kartais nurodoma, kurioms tarmėms tas leistinas variantas būdingas: *gývulius* // „Vakarų augštaičių ir *gývulius*“ (p. 260); *žmogùs* // „Vakarų augštaičiai vietomis pasako ir *žmōgaus*, *-aus*“ (p. 23); *žýdi* // „Vakarų augštaičių ir *žydžiù*, *žýdi*“ (p. 182); *mėnesiėnoje* (S. Daukanto tekste) // „Paprastai žemaičiai sako *mėnesienā*“ (p. 100); *kalnai* (A. Baranausko tekste) // „Ryt. *kálnai*“; *tařtum* (A. Baranausko tekste) // „ryt. ir *tartuř*“ (p. 162). Šis tarminės priklausomybės žymėjimas, taip apibūdinamus kirčiavimo variantus lyg ir iš karto iškeliantis už bendrinės kalbos ribų, veikiausiai susijęs su noru parodyti autentišką tos tarmės, iš kurios kilęs ar kuria rašę kirčiuojamų tekstų autoriai, kirčiavimą. Vis dėlto toks variantų vertinimo bei pateikimo būdas gana retas, čia suminėti visi jo atvejai. Kodifikuotas ir variantiškas vienos kitos formos kirčiavimas, neperkeliantis tos formos į kitą kirčiavimo modelį: naud. *jaĩ* // *jái* (p. 21); viet. *kalnė* // *kálne* (p. 12); *negardù* // *negařdu* (p. 35).

Pagal kalbos dalis kirčiavimo variantų aptariamoje chrestomatijoje dar yra tokių: daiktavardžiai: kilm. *aslōs* // *āslos* (p. 31); kilm. *aušrōs* // *aūšros* (p. 196); *irklo* // *irklas* (p. 279); *laiřkas* // *laiřkas* (p. 194); *laumė* // *laūmė* (p. 33); kilm. *laumės*, *laumių* // *laūmės*, *laūmių* (p. 32); *plėntas* // *pleñtas* (p. 344); *porų* // „Yra *pora*, *-ōs*, *pōra* ir *póra*“ (p. 55); *iř pradžios* // *iř pradžiōs* (p. 39); *ūrvas* // *uřvas* (p. 282); *vilties* // *viltiēs*; *virvių*, *su virvėms* // *viřvių*, *su viřvėms* (p. 38); *aušrinė* // *aūšrinė* (p. 20); *dārgana* // *darganā*, *-ōs*, *dārganā* (p. 337); *degėsių* // *degėsių* (p. 213); *krautuvė* // *kráutuvė* (p. 35); *mokōlas* // *mōkolas* (p. 341); *palūkanų* // *palūkanos* (p. 97); *tris savaites* // *savaitės* (p. 40); *tėkėlui* // *tekėlui* (p. 311); *viřininku* // *viřininku* (p. 131); *su gintārais* // *gintaraĩs* (p. 109); kilm. *nedėlios* (tautosakos tekste) // *nedėliōs* (p. 18); būdvardžiai: *lygiaĩs* // *lygiais* (p. 12); *pėsti* // *pėsti* (p. 38); *pernykščių* // *pernykščių* (p. 251); įn. *ártima* // *artimas* (p. 146); skaitvardis *šimtai* // *šimtai* (p. 6); įvardžiai: vard. *kokia* // *kokiā*, *-iōs*, *kokiā* (p. 26); vard. *tokia* // *tokiā*, *-iōs*, *tokiā* (p. 23); veiksmazodžiai: *dėkavoti* // *dėkavoti* (p. 337); *ĩsis* // *ĩsis* (p. 225); *iřnaikĩnsiu* // „*Naikĩnti* ir *naiķinti*“ (p. 57); *iřraĩzytų* // *iřraizýtų* (p. 33); *prisiārtino* // *prisiařtino* (p. 117); *pūliavo* // *pūliāvo* (p. 144); prieveiksmiai: *gardžiai* // *gařdžiai* (p. 35); *saldžiai* // *sałdžiai* (p. 230); *ilgai* // *ilgai* (p. 28); *brañgiai* // *brāngiai* (p. 69); *teñ* // *tėn* (*tė*) (p. 10); dalelytė *beñt* // *bėnt* (p. 232).

Kaip matyti, Skardžius variantų nevengęs, daugeliu atvejų jo ryžtasi nesku-
binti natūralios bendrinės šnekamosios kalbos raidos. Suprantama, iš vienos

¹ Išnašose paprastai rašoma *ir* bei pateikiama antroji forma. Šiame straipsnyje ji rašoma po dviejų vertikalių brūkšnelių.

pusės veikė bendrinės kalbos pagrindo tarmė, beje, taip pat pasižyminti svyruojamu patarmių ir šnektų kirčiavimu (plg. Kamantauskas, Skardžius 1929: VIII), ankstesnė šio lygmens norminimo tradicija, taip ir neiškristalizavusi nevariantiškų normų, J. Jablonskio autoritetas, iš kitos pusės – dažnai platesnė likusių tarmių vartoseną. Įdomu, kad šalutiniais, leistinaisiais variantais laikomi ir tokio kirčiavimo žodžiai bei formos, nuo kurių atsiribota lyg ir programines Skardžiaus kirčiavimo norminimo nuostatas apibrėžiančioje tos chrestomatijos „Pratarmėje“ (p. IX): *kálne, jái, iřklas, uřvas, žmõgus, -aus, giñtaras, šiñntas, -aĩ, kõks, -ià*. Taigi praktiškai kirčiuodamas Skardžius buvęs daug liberalesnis.

Ir vėliau straipsniuose, recenzijose ir kitomis progomis kalbininkas neišsiverčia be variantiško kirčiavimo. „Kalboje“ (1 1930: 48) mokoma kirčiuoti *vyžà, kilm. vỹžos // vyžõs*; ten pat (1 1930: 55) patariama tarti *vargdiēnė, vargdienis* arba *vařgdienė, vařgdeinis*. Kirčiavimo normų dvejybų pateikiama ir Hermanas, Skardžius 1931. Čia dar abejojama dėl priesagos *-aitė* priegaidės, kirčiuojama nenuosekliai: *saváitės, tarnáitė* (p. 26), bet *giraĩtė* (p. 121), *kepuraĩtė* (p. 64), nors neseniai (Kalba 1 1930: 55) paties buvo perspėta, kad taip painioti nevertėtų, kirčiuotina ne *nášlaitė, lietuváitė* ir *mergaĩtė, saulaĩtė*, bet vienodai – *našlaitė* arba *našláitė*. Šioje pasikalbėjimų knygelėje ne iki galo išlygintas ir priesagos *-iena* vedinių kirčiavimas: paprastai kirčiuojama *kiaulíena, kurkíena, kiškíena* ir t.t., bet šalia ir *ántiena, jáutiena, avíena // avienà* (p. 55). Gal neapsižiūrėjus rašoma *amatų* (p. 102) ir *āmatų* (p. 140). Kirčiavimo variantų² dar turi šie žodžiai: *čerpėmĩs // čerpėmis* (p. 117); *krautùveje // kráutuveje* (p. 60); *krautùvių // kráutuvių* (p. 138); *praústuvę* (p. 120), kilm. *praustuvės // praustùvės* (p. 119), *spaustùveje // spáustuveje* (p. 107); *traūkinį // tráukinį* (p. 15); vard. *kalnúota // kálnuota*, nors tik *kalnų* (p. 128); *raūdonuoja // raudonúoja* (p. 122); prv. *ilgai // ilgáĩ* (p. 8); *saldžiai // saldžiaĩ* (p. 10). Dar keletas variantiškai leidžiamų kirčiuoti žodžių (Skardžius 1933): šalia *āpváizda* siūloma kirčiuoti *apváižda*, kuri esanti vartojama Vilkaviškyje, Sintautuose, Seredžiuje, Jurbarke, Šiauliuose, Kamajuose ir kt.; šalia *apušė, epušė* dar rašytina ir gyvojoje kalboje plačiai vartojama *āpušė, ēpušė*; šalia *galvanà – gálvana*, o šalia *garbanà – gárbanà*; greta *Dievíep, galóp* patariama „rašyti ir *Dievóp*, ne *Dievõp*, arba abidvi tos lytys pagrečiui – *Dievóp* ir *Dievõp*“ (p. 162). Galima daryti išvadą, kad kalbininkas norminiame žodyne toleravęs pakankamai daug kirčiavimo variantų, jeigu tik jų būta plačiai tarmėse vartojamų.

Įdomus tolesnis *darganos* kirčiavimo svarstymas. Kaip jau matyta, 1929 m. chrestomatijoje Skardžiaus teikta *dárgana // darganà, -õs, dárganą*. Kiek vėliau (Kalba 1 1930: 48) taip pat leidžiami abu šie variantai, bet šalia (Kalba 1 1930: 52) jau tikslinama: „su pačiu R. Jonu esu kalbėjęsis dėl *lavono, darganos, noriai* ir kt. ir abudu, gerai viską išsiaiškinę, sutikome, jog yra sakytinas tik *lavónas*,

² Šalutiniai variantai šioje knygelėje pateikiami skliausteliuose po pagrindinių.

dárgana, noriai nebeuitinas...“. Vėliau kalbininko nuomonė keičiasi: „*Dárgana* yra kirčiuojama Kuršaičio ir žemaičių; Didž. Lietuvos vak. augštaičiai sako *dar-ganà, -òs, dár-ganà* Naum., Sint., Ser. ir kt. ; taip, man rodos, pirmiau ir reikėjo kirčiuoti“ (Skardžius 1933: 62). Taigi gręžiamasi nuo Kuršaičio, atsisakoma susitarimų su Jablonskiu ir į pirmą vietą imamas kelti pietinių vakarų aukštaičių variantas. Šios tarmės kirčiavimo ir bendrinės šnekamosios kalbos kirčiavimo normų santykio problema buvo turbūt sunkiausiai įveikiama antrojo dešimtmečio pabaigos – trečiojo dešimtmečio pradžios kirčiavimo normintojams. Tolimą nuo pagrindo tarmės vartosenos galima laikyti svarbiausia bendrinės kalbos kirčiavimo normų raidos ir kirčiavimo norminimo tendencija. Vis dėlto iš pradžių šiuos polinkius buvo mėginama riboti. Ir Skardžiui pirmaisiais jo kirčiavimo norminamosios veiklos metais turbūt pats patikimiausias argumentas buvo pietinių vakarų aukštaičių duomenys (plg. Vidžiūnas 1990: 91–93).

Vienas iš būdų susidoroti su sudėtingais kirčiavimo norminimo uždaviniais buvo ir kirčiavimo variantai. Jie padėjo derinti bendrinės kalbos pagrindo tarmę su kitomis tarmėmis, įgalino kiek atsižvelgti į pradėtą taikyti paplitimo kriterijų; jie neleido labai didėti atotrūkiui tarp kodifikacijos taisyklių ir pačios bendrinės šnekamosios kalbos vartosenos, tuo laiku dar tvirtai nenusistovėjusios ir turinčios tarmėms būdingų akcentinių požymių. Ketvirtojo dešimtmečio viduryje lietuvių kalbos kultūros mokslo dar nebuvo teoriškai suformuluota svarbiausia variantų reikalingumo aksioma – išlaikyti vadinamąjį lankstųjį bendrinės kalbos normų stabilumą, naudojantis variantais eiti prie naujo pobūdžio ir naujos kokybės rekomendacijų. Skardžiui kirčiavimo variantai buvo reikalingi legalizuoti bendrinėje kalboje autentišką, plačiai tarmėse paplitusį, su jau įsitvirtinusia vakarietiška bendrinės kalbos kirčiavimo sistema nesikertantį atskirų žodžių ir jų grupių kirčiavimą, kitaip sakant, griežtose tvirtėjančios bendrinės šnekamosios kalbos normas reguliuojančiose taisyklėse saikingai derinti tarminio kirčiavimo įvairovę.

Vis dėlto 1934 m. pasirodžiusioje Skardžiaus kirčiuotoje Z. Kuzmickio chrestomatijoje (Kuzmickis, Skardžius 1934) jau verčiamasi be jokių kirčiavimo variantų. Tčiau tokios kalbininko pažiūrų metamorfozės negalima laikyti nemotyvuotu nenuoseklumu. Apie trečiojo dešimtmečio vidurį kirčiavimas pradeda norminti suvienytomis šio dalyko specialistų jėgomis, aiškiai suvokiamas viena kitai neprieštarujančių rekomendacijų ir stabilių normų reikalas. Skardžius garbingai laikėsi su kolegomis išdiskutuotų ir priimtų nutarimų. Iš paties Skardžiaus žodžių matyti, kad jis su A. Saliu ir J. Balčikoniu 1934 m. yra bendrai svarstę bendrinio kirčiavimo dalykus, aptarę jo norminimo pagrindus ir stabilumo dėlei įsipareigoję tų susitarimų laikytis, „kad visuomenė, ypač studentai (...), nebegalėtų sakyti, jog J. Balčikonis kirčiuoja vienaip, o A. Salys su Skardžiumi kitaip“ (GK 1936: 133). Veikiausiai kalbininkų svarstyti ir visokie kirčio dvejojimai, varijuojančios formos ir nuspręsta daugelio iki tol leistų kirčiavimo variantų atsisakyti. Pirmoji knyga, kirčiuota remiantis tų susitarimų re-

zultatais, ir buvo kalbama Kuzmickio chrestomatija. Su ja, galima sakyti, prasi-
deda naujas Skardžiaus kirčiavimo norminamosios veiklos tarpsnis, kurio svar-
biausias bruožas yra tas, kad teikiamos kirčiavimo normos remiamos ne tiek
savo asmeniška nuomone, kiek autoritetingiausių kalbininkų apsvarstytomis ir
priimtomis rekomendacijomis. Šios nuostatos aiškiai laikomasi ir „Lietuvių kal-
bos kirčiavime“. Nevariantiškos jo normos nulemtos kito kolegialaus bendrinės
šnekamosios kalbos norminimo sambūrio – Teatro kalbos komisijos – rekomen-
dacijų, plg.: „dėl kirčiavimo vienodumo, ypačiai dėl dvejopųjų lyčių galutinai
susitarta tik anoje minėtoje komisijoje (Teatro kalbos – A. V.)“ (GK 1936: 132).

Su Kuzmickio chrestomatija iš Skardžiaus kirčiuotų tekstų bei recenzijų ir
straipsnių kirčiavimo dvejopumai bemaž visai išnyksta, visą likusį prieškarį tei-
kiamos iš esmės nevariantiškos kirčiavimo normos. Visai be variantų jau minė-
tas vadovėlis „Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas“ (Skardžius 1936), taip pat
kai kurie kiti leidiniai (Šalkauskis, Skardžius 1938). Kokia sporadiškai pasitai-
kanti gretybė bendrojo principo negriauna. Jų pastebėta vos keletas: „*pūdymas*
(arba *pūdymas*)“ (Skardžius 1936: 266), „*pūdymas* (arba *pūdymas*)“ (GK 1939:
77); *vylyčià, -yčios // vỹlyčia, -ios* (Skardžius 1939: 266; GK 1939: 77); „*aviēna*
ar *avienà, -ōs, avieną*“ (Skardžius 1939: 266) – taip siūloma nepritariant J. Šla-
pelio kirčiavimo nelygumams: *arklīēna, avīēna*, bet *kiaulienà, -iēnos, medienà,*
-iēnos ir *vištienà, -ōs, -iēnà, žąsienà, -ōs, -iēnà* ir kt.; *būklē, -ēs, būklę // būklē*
(KP 1939: 28); vietoj *ainio* Skardžius yra siūlęs vartoti žodį *palikuonis // pāli-*
kuonis ir nurodęs, kad antrasis variantas paimtas iš M. Daukšos (Skardžius
1939: 268). Didesnės dalies šitų atvejų tikraisiais kirčiavimo variantais negali-
ma ir laikyti, nes Skardžiaus daugiausia siūloma ne dvejaip kirčiuoti, o iš dviejų
leistinų alternatyvų bendrinei kalbai rinktis vieną. Dar plg. priekaištą J. Tal-
mantui dėl dvejopo kirčiavimo *pakālnėje* ir *pakālnėje* ir pastabą, kad mokykli-
niame vadovėlyje reikia kirčiuoti „*pakālnē* (ir *pakālnē*)“ (GK 1936: 101). Čia, be
jokios abejonės, turimas galvoje reikšmės skirtumas: *pakālnē* ‘vieta prie pat
kalno’, *pakālnē* ‘vieta toliau nuo kalno, lyguma’ (Skardžius 1936: 66; dar žr.
Skardžius 1935: 110–111). Žodžiu, įvairios šio laikotarpio recenzijos ir straips-
niai rodo griežtas ir nekompromisines nuostatas. Tiesa, po 1938 m. išleistų kir-
čiuotų Šalkauskio filosofijos terminų didesnių kirčiavimo norminamųjų darbų
Skardžius ir nėra nuveikęs, bet vienur kitur, pvz.: „Kalbos patarėjuje“ (KP 1939)
tikrai buvo dėkinga proga leisti daugiau kirčiavimo gretybių.

Stambus Skardžiaus norminamasis veikalas – kirčiavimo skyrius ir platus
kirčiuotas žodynas jo paties, S. Barzduko ir J. M. Laurinaičio parengtame „Lie-
tuvių kalbos vadove“, išleistame Vokietijoje 1950 m. (Skardžius ir kt. 1950). Čia
kirčio ir priegaidės dalykams skirta nuo 128 iki 156 psl., žodynas apima dar
bemaž 450 psl. Šitame vadove kirčiavimo sistema kaip įprasta aprašyta be svy-
ravimų, bet žodyne vėl pasirodo nemažai kirčiavimo variantų. Toks žingsnis pa-
grindžiamas įvade: autorius, remdamasis gyvąja kalba, sakosi kiek galėdamas
stengęsis kirčiavimą išlyginti ir suvienodinti, bet „Kur yra vienodai vienaip ir

kitaip kirčiuojama ir negalima dėl vienos kirčiavimo rūšies nuspręsti, ten paliekamas dviejopas ir kartais net trejopas kirčiavimas“ (Skardžius ir kt. 1950: 28). Pateikiamas *audros* pavyzdys: nors ketvirtajame dešimtmetyje ir buvę „vaidybinės kalbos komisijoje“ nuspręsta vartoti *audrà*, čia „duodamos pagrečiui abidvi lytys – *audrà* ir *áudrà*“, nes griežto žodžio tarti nenorėta. Iš viso kirčiavimo variantų turi mažiausiai 185 žodžiai. Gana gausiai pateikta dvejopo kirčiavimo priesaginių veiksmažodžių, pvz.: *amsėti* // *ámsėti*; *baľtuoti* // *baltuóti*; *bjaũrinti* // *bjáurinti*; *jõdinti* // *jodinti* ir kt. (24 žodžiai). Variantų gausina tai, kad beveik iš jų visų išvesti priesagos *-imas* abstraktai pagal pamatinius žodžius taip pat kirčiuojami dvejopai: *amsėjimas* // *ámsėjimas*; *baľtavimas* // *baltávimas*; *bjaũrinimas* // *bjáurinimas*; *jõdinimas* // *jodinimas* ir t.t. Iš problematiškesnio kirčiavimo priesaginių vardažodžių minėtini *daržininkas* 1 // *daržiniňkas* 2; *kasiniňkas* 2 // *kásininkas* 1; *mésiniňkas* 2 // *mėsininkas* 1; *pulkiniňkas* 2 // *puľkininkas* 1; *veišlininkas* 1 // *veisliniňkas* 2 (: *veislė* 2 // *veislė* 4); *giltinė* 3^a // *giltinė* 1; *liepinė* 3^a // *liepinė* 2 ‘liepinis indas, maža statinaitė’; *degėšiai* 2 // *degėšiai* 3^b; *gėrimas* 1 // *gėrimas* 2 ‘gėralas’; *skýnimas* 1 // *skynimas* 2 ‘išskinta vieta’; *šáutuvas* 1 // *šautuvas* 2; *maltuvė* 3^a // *máltuvė* 1; *sétuvė* 3^a // *sétuvė* 2; *truputys* 2 // *trùputis* 2; *ášakotas* 1 // *ašakótas* 1 (: *ášaka* 1); *ášarotas* 1 // *ašarótas* (: *ášara* 1) ir kt. Keletas įdomesnių dviskiemenių vardažodžių: *biržė* 2 // *biržė* 1 // *biržė* 4; *driėžas* 4 // *dríėžas* 3; *áidas* 3 // *aídas* 4; *aslà* 4 // 2; *audrà* 4 // *áudra* 1; *plutà* 2 // 4; *pradžìa* 2 // 4; *krepšys* 4 // *krėpšis* 2; *laúmė* 2 // *laumė* 4; *meñtė* 2 // *mentė* 4; *meškà* 4 // 2; *skróblas* 3 // *skrōblas* 4; *sõdžius* 2 // *sodžius* 4; *svirtis* 1 // *svirtis* 4; *vaps(v)à* 2 // 4; *baľkšvas*, -à 4 // *báľkšvas*, -à 3; *širmas*, -à 3 // *širmas*, -à 4 ir kt. Taip pat preiveiksmiai *aliái* // *aliaĩ*; *pavienui* // *paviėniu*; *vienbalsiai* // *vienbaľsiai* ir kt. Net ir turint galvoje tą aplinkybę, kad žodynas nemažos apimties, reikės konstatuoti, jog variantiškai kirčiuojamų žodžių jame pateikta pakankamai gausiai; bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo normas Skardžius suvokęs pakankamai plačiai ir demokratiškai.

Tai patvirtina ir Skardžiaus „Rašybinio lietuvių kalbos žodyno“ (apie 1974 m.) rankraščio (Skardžius 1974) duomenys. Kalbininkas sakosi antraštinius žodžius čia kirčiuojąs taip, kaip jie dažniau kirčiuojami tarmėse arba linkstami kirčiuoti bendrinėje kalboje, ir priduriąs: „savo žodyne pateikiu nemaža ir gretiminių lyčių, kurios pateisinamos iš žmonių kalbos, pvz.: *aistrà*, -os 2 ir *aistrà*, -os 4, *atkálnė* ir *átkalnė* 1, *brólėnas* ir *brolėnas* 1, *kliūtis*, -ies 1 ir *kliūtis*, -iės 4, *mėlynuoti* ir *mėlynuóti*, *pagieža* 1 ir *pagieža*, -os 3^b, *ráinas* ir *raĩnas* ir kt. Taip pat šalia senesnių pažymiu ir naujesnes, dabar bendrinėje kalboje jau plačiau įsigalėjusias (pabr. autoriaus – A. V.) lytis, pvz., *áudra* ir *audrà*, -os 4, *áudroti* ir *audróti*, *próga* ir *progà*, -os 4, *vėrgas*, -o 3 ir *veřgas*, -o 4, *žáisti* ir *žaisti* ir kt.“ (Skardžius 1974: 13 d). Tokia nuostata visai išlaikoma žodyne. Čia akcentinių variantų ypač gausu – per 430: veiksmažodžių – apie 70, dviskiemenių daiktavardžių (ir dviskiemenių priebalsinių priesagų vedinių) – per 90, balsinių priesagų vadinių – per 90, priesaginių būdvardžių – apie 25, dūrinių 25, priešdėlių ir

priešdėlinių galūnių vedinių – apie 40 ir t.t. Žodyne pateikiama ir tikrinių daiktavardžių, kurių dalis – apie 35 – taip pat kirčiuojami variantiškai, pvz.: upv. *Atmatà, -òs* 3^b // *Āmata, -os* 1; asv. *Augustas* 1 // *Augùstas* 2; ežv. *Galadusÿs, -io* 3^b // *Galádusis, -io* 1; vtv. *Giřkalis* 1 // *Giřkalis* 1; asv. *Leņgvinas* 1 // *Lengvinas* 2; *Marijampolė* 1 // *Marijampòlė* 2; *Nėringa* 1 // *Neringà* 3^b; *Rumšiškės* 1 // *Rumšiškės* 1; *Vilijampolė* 1 // *Vilijampòlė* 2; *Vižainis* 1 // *Vižainÿs* 3^b; *Ukrainà* 2 // *Ukráina* 1 ir kt.

Visų šiame žodyne kodifikuotų kirčiavimo variantų straipsnyje pateikti nėra įmanoma. Tikslingiau yra mėginti iškelti motyvus, kurių vedamas kalbininkas kirčiuoja variantiškai. Galima teigti, kad kirčiavimo gretybės autoriaus leidžiamos:

a) norint suderinti bendrinės kalbos sistemai neprieštaraujančius įvairių tarmių kirčiavimo polinkius, plg.: *aũkslė* 2 // *aukslė* 4; *biřžė* 2 // *biržė* 4; *gráiztai* 1 // *graižtai* 2; *grįžtė* 2 // *grįztė* 4; *iėšmas* 2 // 4; *kregždė* 4 // *krėgždė* 2; *rúožas* 1 // 3; *sėdžia* 1 // *sėdžià* 2; *skròblas* 2 // *skróblas* 3; *svirtis* 1 // *svirtis* 4; *tinkas* 1 // *tiňkas* 4; *zuikis* 2 // *zùikis* 1; *žliũgė* 4 // *žliũgė* 2; *giňtaras* 3^b // *gintàras* 2; *kibiras* 2 // *kibiras* 3^b; *siùvena* 1 // *siuvenà* 3^b; *stóginė* 1 // *stoginė* 3^a; *vĩřšininikas* 1 // *vĩřšininikas* 1; *atbrailà* 3^b // *ãtbraila* 1; *atkaità* 3^b // *ãtkaita* 1; *atlydà* 3^b // *ãtlyda* 1; *atpjovà* 3^b // *ãtpjova* 1; *atplaišà* 3^b // *ãtplaiša* 1; *ráibas, -à* 3 // *raĩbas, -à* 4; *ráišas, -à* 3 // *raĩšas, -à* 4; *ráinas, -à* 3 // *raĩnas, -à* 4; *řĩrmas, -à* 3 // *řĩrmas, -à* 4; *vĩlgšnas, -à* 3 // *vĩlgšnas, -à* 4; *aidėti, aĩdi* // *ãidi*; *narnėti, nárna* // *nařna*; *murmėti, mũrma* // *mũrma*; *slėgti* // *slėgti*; *sòpti* // *sópti*; *žvangėti, žvaňga* // *žvãnga* ir t.t.;

b) siekiant pateikti senąjį, tradicinį ir jau įsigalėjusį ar beįsigalintį naująjį variantą; pastarasis paprastai rašomas antroje vietoje, plg.: *ėrdvė* 1 // *erdvė* 4; *gáida* 1 // *gaidà* 4; *váistas* 1 // *vaĩstas* 4; *vėrgas* 3 // *veřgas* 4; *žáislas* 3 // *žaiřlas* 4; *deguonĩs* 3^b // *deguõnis* 2; *grobuonĩs* 3^a // *grobuõnis* 2; *palikuonĩs* 3^{ab} // *palikuõnis* 2; *kaltiniňkas* 2 // *kałtininkas* 1; *skoliniňkas* 2 // *skõlininkas* 1; *vairiniňkas* 2 // *vairininkas* 1; *řeimynykštis* // *řeimynykštis* 1; *ãřakotas* // *ařakótas* 1; *ãřarotas* // *ařarótas* 1; *áugalotas* // *augalótas* 1; *sáulėtas* // *saulėtas* 1; *várpingas* // *varpĩngas* 1; *raũdonuoti* // *raudonũoti*; *sãmanoti* // *samanóti*; *vãsaroti* // *vasaróti*; *žáisti* // *žaiřti* ir t.t. Matyti, kad paskutiniuose kirčiavimo norminamuosiuose darbuose Skardžiaus mėginta labiau paisyti bendrinės kalbos kirčiavimo sistemos raidos tendencijų – derinti ne tik skirtingos geografijos, bet ir nevienodo senumo kirčiavimo variantus;

c) stengiantis palyginti ir suvienodinti kai kurių akcentinių mikrosistemų kirčiavimą, pvz.: *dũrtuvas* 1 // *durtũvas* 2; *šáutuvas* 1 // *šautũvas* 2; *grũstuvė* 3^a // *grũstũvė* 2; *keptuvė* 3^b // *keptũvė* 2; *praustuvė* 3^b // *praustũvė* 2; *semtuvė* 3^b // *semtũvė* 2; *sėtuvė* 3^b // *sėtũvė* 2; *sužieduotuvė* 1 // *sužieduotũvė* 2; *glũdumas* 1 // *glũdũmas* 2; *trũkumas* 1 // *trũkũmas* 2 ir kt.;

d) norint išlaikyti akcentinius ryšius tarp pamatinio ir išvestinio žodžio, pvz.: *kráutuvininkas* 1 // *krautũvininkas* 1 (: *krãutuvė* 1 // *krautũvė* 2); *skárdininkas* 1 // *skardiniňkas* 2 (: *skárda* 1 // *skardà* 4); *teiginÿs* 3^b // 3^a (: *teĩgti* // *tėĩgti*); *vėrgiš-*

kas // *veřgiřkas* 1 (: *vėrgas* 3 // *veřgas* 4) ir kt.;

e) mėginant sutaikyti du priesagos *-inis* būdvardžių kirčiavimo modelius – tradicinį, grindžiamą pamatinių žodžių kirčiavimu, ir naująjį, lemiamą polinkio kirčiuoti priesagą, būdingą vakarų aukštaičiams ir žemaičiams, bendrinei kalbai Skardžiaus ypač siūlytą ketvirtajame dešimtmetyje bei vėliau (plg. Skardžius 1936: 26; Skardžius ir kt. 1950: 142), pvz.: *apliñkinis* 1 // *aplinkinis* 2; *humanitarinis* 1 // *humanitarinis* 2; *kójinis* 1 // *kojinis* 2; *řiemėtinis* 1 // *řiemetinis* 2; *visúomeninis* 1 // *visuomeninis* 2 ir kt.;

f) derinant savo rekomendacijas prie DLKŽ 1972. Kad taip buvo daroma, nėra jokių abejonių. Vienas argumentas – gausybė rankraščio taisyimų, po kurių Skardžiaus teikiamos normos tampa, galima sakyti, identiškos DLKŽ 1972 kodifikuotoms, plg. tokius taisyimus, rodančius derinimąsi prie Lietuvoje išleisto kodifikacijos veikalo: *griežėlė* 3^a – ištaisyta į (toliau =) 3^b; *júodmargis*, -ė 1 = *juodmařgis*, -ė 2; *ordinarinis* 2 = *ordinarinis* 1; *paskaitiniñkas* 2 = *paskaitininkas* 1; *pavėsinė* 1 = *pavėsinė* 2 ir t.t. Vienas iš taisyimo būdų – DLKŽ 1972 teikiamo varianto prirařymas, paprastai kaip šalutinio: *kaltė* 4 = *kaltė* 4 // *kałtė* 2; *óda* 1 = *óda* 1 // *odà* 4; *próga* 1 = *próga* 1 // *progà* 4; *rúožas* 1 = *rúožas* 1 // 3; *kuĩtena* 1 = *kuĩtena* // *kùitena* 1; *ráugalas* 3^a // *ráugalas* 3^a // *raũgalas* 3^b; *spjáudalas* 3^a = *spjáudalas* 3^a // *spjaũdalas* 3^b; *gėliniñkas* 2 = *gėlininkas* 1 // *gėliniñkas* 2; *kópėčios*, -iũ 3^a = *kópėčios* 1 // 3^a; *skrybėliniñkas* 2 = *skrybėlininkas* 1 // *skrybėliniñkas* 2; *uořvienė* = *uořvienė* // *uořvienė* 1; *váistinė* 1, *váistininkas* 1 (: *váistas* 1) = *váistinė* // *vaĩstinė* 1, *váistininkas* // *vaĩstininkas* 1 (: *váistas* 1 // *vaĩstas* 4) ir t.t. Dar viena įdomių taisyimų grupė – variantų pateikimo eilės tvarkos derinimas prie DLKŽ 1972, pvz.: *áudra* 1 // *audrà* 4 = *audrà* 4 // *áudra* 1; *glėivės* 1 // *gleĩvės* 4 = *gleĩvės* 4 // *glėivės* 1; *gũrguolė* 1 // *gurguolė* 2 = *gurguolė* 2 // *gũrguolė* 1; *tĩntuvas* 1 // *tintũvas* 2 = *tintũvas* 2 // *tĩntuvas* 1 ir kt. Tokių ir panašių taisyimų yra gana gausu, ir bemaž visada jais siekiama susilyginti su DLKŽ 1972 kodifikuotomis kirčiavimo normomis arba bent prie jų priartėti. Kad Skardžius savo kirčiavimo rekomendacijas yra derinęs su DLKŽ 1972, rodo ir sutampančių variantų gausa. Jų, sudėstyty ta pačia tvarka ar atvirkščiai, iš viso priskaičiuota per 140. Veikiausiai DLKŽ 1972, prirařęs nemažai kirčiavimo gretybių, skatino ir Skardžių žengti tuo pačiu keliu.

Svarbus nekalbinis motyvas, lėmęs gana liberalias „Rařybinio lietuvių kalbos žodyno“ kirčiavimo normas, bus buvęs palyginti atlaidus kalbininko žvilgsnis į lietuvių kalbos vartojimą ne Lietuvoje: „Kada kyla visos lietuvių kalbos likimo klausimas svetur, bet kokios griežtesnės normalizacinės kirčiavimo direktyvos vargiai pasiektų savo tikslą“ (Skardžius 1968: 8). Pinantis aptartiems kalbiniams ir nekalbiniams veiksniams ir susiklostė Skardžiaus pozicija, išdėstyta bene paskutiniame jo darbe – taip ir neišspausdintame ir dėl to labai retai minimame bendrinės šnekamosios kalbos kodifikacijos veikale – „Rařybiniame lietuvių kalbos žodyne“.

Visa Skardžiaus kirčiavimo norminamoji veikla rodo, kad jam buvo aiřku,

jog bendrinės kalbos kirčiavimo sistema turi būti savarankiška ir rutuliotis daugiau pagal savo dėsnį. Tačiau bendrinio kirčiavimo polinkų jis niekada dirbtinomis taisyklėmis nesistengė atriboti nuo gyvosios kalbos, nuo tarmių ir normindamas kirčio dalykus bendrinėje kalboje kiek galėdamas siekė atspindėti bendrinei vartosenai žymią įtaką darančią tarmių kirčiavimo įvairovę, o vėliau ir pačioje bendrinėje kalboje besiformuojančias naujas tendencijas. Nors pats vienos kitos akcentinės mikrosistemos (pvz., priesagos *-inis* būdvardžių) raidą bei norminimą ir buvo mėginęs paspartinti, bet apskritai jo kodifikuotos kirčiavimo taisyklės nėjo pirma pačios kalbos raidos. Labai įvairiai kirčiuojant tarmėse, varijuojant ir gana lėtai stabilizuojantis bendrinės kalbos vartosenai, be to, su Lietuvos okupacija ir pačiai bendrinei kalbai skilus į du variantus, didesnio visuotinių bendrinės šnekamosios kalbos normų vienodumo sunku buvo tikėtis. Tokiame kontekste vis dėlto ryškios kalbininko pastangos kurti vieną bendrinę šnekamąją kalbą visiems lietuviams – užsienio lietuvių kalbos poreikius ir galimybes derinti su pačioje Lietuvoje besiklostančiomis normomis ir kalbininkų rekomendacijomis. Šiuo keliu skatino žengti ir bemaž visai jo kirčiavimo norminamajai veiklai būdingas rėmimasis kirčiavimo variantais. Į juos kalbininkas žvelgė ne kaip į normų stabilumą griaunančius elementus, ne kaip į bendrinės kalbos balastą, bet kaip į būtiną iš įvairių tarmių papildomo ir įvairių vidinių tendencijų veikiamo bendrinės kalbos kirčiavimo sąlygą.

LITERATŪRA

- DLKŽ 1972 : *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius : Mintis, 1972.
- GK: *Gimtoji kalba*, Kaunas 1933 – 1941.
- H e r m a n a s, S k a r d ž i u s 1931 : *Lietuviškai – vokiškų pasikalbėjimų knygelė* / Sudarė Eduardas Hermannas. Kirčiavo Pr. Skardžius. Kaunas: Sakalas.
- J o n i k a s P. 1936 : Mūsų bendrinę kalbą ir kirčiavimą betvarkant. [Rec.] Pr. S k a r d ž i u s. Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas. – *Tautos mokykla* 18, 439–440.
- K a l b a – *Kalba. Bendrinės kalbos žurnalas* 1–3, 1930.
- K a m a n t a u s k a s, S k a r d ž i u s 1929: – *Kirčiuota lietuvių literatūros chrestomatija augštesniajai mokyklai* / Sudarė Vikt. Kamantauskas. Kirčiavo Pr. Skardžius. Kaunas: Sakalas.
- K P 1939: *Kalbos patarėjas* / Paruošė L. Dambrauskas. Redagavo A. Salys ir Pr. Skardžius. Kaunas: Šviesa.
- K u z m i c k i s, S k a r d ž i u s 1934: Kuzmickis Z. *Lietuvių skaitymai viduriniuosius ir aukštesniuosius mokykloms. Su iliustracijomis ir kirčiuotais tekstais* / Kirčiavo dr. Pr. Skardžius. Kaunas: Sakalas.
- S k a r d ž i u s P r. 1933: [Rec.] Wörterbuch der litauischen Schriftsprache. Litauisch–deutsch/ Bearbeitet von Max Niedermann, Alfred Senn, Franz Brender. Bd. 1: A–K. Heidelberg, 1932 – *Archivum philologicum*, Kaunas, 156–164.
- S k a r d ž i u s P r. 1935: *Daukšos akcentologija*, Kaunas : Spindulys.
- S k a r d ž i u s P r. 1936: *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*, Kaunas: Šviesa.
- S k a r d ž i u s P r. 1939: [Rec.] Dr. Jurgis Šlapelis. Kirčiuotas lenkiškas lietuvių kalbos žodynas. *Archivum philologicum* 8. Kaunas, 865–268.
- S k a r d ž i u s P r. 1968: *Lietuvių kalbos kirčiavimas*, Čikaga: Lietuvių fondas.

- Skardžius Pr. 1974: *Rašybinis lietuvių kalbos žodynas* 1–6 / VUB. F. 118–34. (Rankraštis).
 Skardžius Pr. ir kt. 1950: *Lietuvių kalbos vadovas* / Sudarė prof. dr. Pr. Skardžius, St. Barzdukas, J. M. Laurinaitis. Bielefeld.
 Šalkauskis, Skardžius 1938: *Bendroji filosofijos terminija* / Paruošė prof. St. Šalkauskis. Kirčiavo Pr. Skardžius. Kaunas: Logos.
 Vidžiūnas A. 1990: Pr. Skardžiaus kirčiavimo norminimo pagrindai. – *Kalbotyra* 41(1), Vilnius, 90–102.

DIE AKZENTOLOGISCHEN VARIANTEN BEI P. SKARDŽIUS

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel wird versucht, die akzentologischen Variante, die vom berühmten litauischen Linguisten und Sprachpfleger Pr. Skardžius vorgeschlagen wurden, zu untersuchen und die Motive, die Dynamik ihrer Wahl zu erschließen. Aus dieser Untersuchung ist folgende Schlußfolgerung gezogen: Skardžius hat die akzentologischen Varianten nicht als der Stabilität der Normen Standardsprache schadende Elemente betrachtet. Diese Variante wurde von Skardžius als eine der unerläßlichen Existenzbedingungen der Standardakzentuierung, die aus verschiedenen Dialekten vervollständig ist und vielen inneren Tendenzen beeinflusst wird, gehalten.

In seinen ersten Arbeiten für die Kodifizierung des akzentologischen Systems des Standardlitauischen (Ende der 20er Jahre) gestattet Skardžius mehrere Variante, mit Hilfe deren wird versucht, die frühere Tradition der Kodifizierung dieser Ebene, die Vorschläge von J. Jablonskis, die Eigentümlichkeiten des Dialekts, der der gesprochenen Standardsprache zu Grunde liegt, sowie einige der Akzentuierung anderer Dialekten zu vereinigen. Etwa Mitte der 40er Jahre verschwinden diese Variante aus den Arbeiten von Skardžius. Das setze folgende Bedingung voraus: Zu dieser Zeit wurde begonnen, die Kodifizierung der Akzentologie des Standardlitauischen aufgrund der kollegial angenommenen Empfehlungen einer Gruppe der berühmtesten Linguisten zu stützen. Skardžius hatte sich auf diese Empfehlungen gehalten.

Für die Kodifizierungswerke von Skardžius, die nach dem zweiten Weltkrieg im Ausland verfasst wurden, sind wieder viele akzentologische Variante charakteristisch. Sie wurden für die Abstimmung der Mannigfaltigkeit der Akzentuierung der Dialekte in der gesprochenen Standardsprache benutzt. Auch wurden sie gebraucht für die Widerspiegelung der neuesten Entwicklungstendenzen des akzentologischen Systems der Standardsprache, sowie für die Verknüpfung der persönlichen Empfehlungen von Skardžius mit der in der Kodifizierungswerke Litauens erstatteten akzentologischen Normen.